

Bonde af Thy

EN STANDSHISTORISK STUDIE

AF KNUD PRANGE

Forbemærkning.

Der vil formentlig være grund til at indlede de efterfølgende betragtninger med nogle forklarende ord. Denne undersøgelse bygger i første række på en nyfundet afskrift af en række ældre dokumenter, som tildels stammer fra middelalderen og som for størstepartens vedkommende hidtil har været ukendte. Der er derfor grund nok til at offentliggøre dokumenterne, men da flere af dem er fejldatede i afskriften, er det nødvendigt at give en nærmere tolkning af dem. Dette er forsøgt i afhandlingens første afsnit. Under dette arbejde viste det sig, at en række tidligere kendte breve kunne belyse den nyfundne gruppe og omvendt. Derved kunne man få et nogenlunde klart billede af en ellers ret ukendt lavadelsslægts historie, og det ville derfor være naturligt at fremdrage emnet her, da det tydeligt understreger værdien af det stof, der kan fremdrages af tingbøgerne og derved viser hvor vigtigt det er, at disse kilder gøres lettere tilgængelige for forskningen.

Der er imidlertid flere træk i den pågældende adelsslægts historie som umiddelbart forekommer usædvanlige. Hvis disse træk – som jeg tror – ikke er helt ualmindelige, rummer undersøgelsen visse perspektiver for vort syn på i hver fald senmiddelalderens og 1500-tallets adel og standshistorie. Et eksempel kan selvfølgelig kun give et fingerpeg, men derfor er det dobbelt nødvendigt, at man prøver at kulegrave alt det relevante materiale man kan finde til belysning af netop dette eksempel. Derved risikerer man ganske vist at fremstillingen bliver uoverskuelig, men det er mit håb, at de mange tråde trods alt viser et brudstykke af et mønster og derved antyder en ny måde at betragte emnet på.

Den ukendte slægt.

Blandt middelalderens adelsætter er det naturligt nok lavadelens slægter man har vanskeligst ved at følge. De har ikke siddet inde med væsentlige embeder eller ejet større godser, og mændene fra disse slægter træffes ikke ofte i dokumenterne. En sådan slægt, er den, der er kendt – ja man fristes til at sige ukendt – under navnet Bonde af Thy. Nyt dansk Adelslexikon oplyser, at Esge og Christen Jensen af Tanderup adledes 1430 og fik som våben 2 grå spurvehøge på et sølv ris i rødt felt,¹ og som slægtens sidste mand nævnes

Forkortelserne følger Dansk Historisk Fællesforenings forkortelsesliste, se Fortid og Nutid bind XXI 1960 side 47 ff.

¹ Om Adelslexikkonnets kilde for denne oplysning se side 63.

væbneren Esge Bonde af Borup. Han nævnes ikke senere end 1470, så slægten er altså kun kendt gennem 40 år. Det er endda uvist, om den har været til i en eller i to generationer, for der er intet i vejen for, at Esge Bonde kan være identisk med den adlede Esge Jensen. Tilsyneladende skulle der ikke være større mulighed for at kaste lys over denne slægts historie, men her får man helt uventet hjælp fra en retssag fra 1671.²

Dette år mødte nemlig Vogn Michelsen i Borup op på Han herreds ting og fremlagde et dokument fra 1570, hvori der igen omtales en række gamle dokumenter. Hele sagen er ret udførligt refereret i tingbogen, og et uddrag heraf vedføjes som bilag.³ I de citerede dokumenter nævnes både Esge og Christen Jensen og Esge Bonde i Borup, men det er svært rent umiddelbart at finde nogen klar sammenhæng i sagen. Det skyldes bl. a. at flere af brevene er fejldaterede, formentlig fordi tingskriveren ikke har kunnet tyde den latinske datering. Brev nr. 2 – Esge og Christen Jensens adelsbrev – bliver således forsynet med følgende datoangivelse: »galandio anno dend aar 1530: fero tesia nefra, onsi oss negion«, der er åbenbart forvrøvlet. Ikke blot dagsangivelsen er forkert, men vi ved jo også, som tidligere nævnt, at adelsbrevet var fra 1430, ikke 1530.⁴

Trods denne, og andre fejldateringer skulle det dog være muligt at placere brevene i en både logisk og kronologisk sammenhæng. For at lette oversigten skal brevene her grupperes efter deres emner.

Breve om lod og del i Slette mølle:

Nr. 7. 1538. Peder Nielsen og Christen Nielsen i Borup og deres medarvinger tildømmes den del af Slette mølle som de tilkommer i arv efter deres farmor Else Griisdatter.

Nr. 8. 1502. Tingsvidne at Else Griisdatter var lovet afgift af Slette mølle som en søsterlod.

Nr. 9. 1516. Tingsvidne at Vogn Nielsen og hans medarvinger havde krævet Palle Griis til Slette for deres del i Slette mølle.

Nr. 10. 1517. Tingsvidne at Anders Griis i Slette gav Esge Bonde i Borup en årlig afgift af Slette mølle.

Nr. 11. 1517. Tingsvidne at Christen Nielsen og hans søskende havde krævet Palle Griis for deres del i Slette mølle.

Nr. 12. 1617. Tingsvidne at Vogn Nielsen har ladet tinglæse det ovenfor omtalte dokument nr. 8 fra 1502.

² Jeg skylder genealog H. P. Aagaard megen tak, fordi han har gjort mig opmærksom på denne sag, og jeg føler ligeledes trang til at takke arkivarerne Troels Dahlerup og Poul Rasmussen samt dr. Kousgård Sørensen, hvis hjælpsomhed jeg har kunnet trække veksler på under dette arbejde.

³ Se side 68.

⁴ Se note 1.

Breve om gods i Borup, Kollerup sogn m. m.

Nr. 3. 1550. Frihedsbrev for Esge Bonde i Borup at han må nyde alt sit bondegods fri for al anden afgift end en halv tønde smør om året.

Nr. 4-6 1543-48. Tingsvidner om markskel, formentlig vedrørende Borup.

Nr. 13. 1544. Kvittering for at Peder Nielsen i Borup og Vogn Nielsen har genkøbt deres bondegods.

Nr. 14. 1550. Bord Jensens brev at han har skiftet med sin bror Esge Jensen således at denne får Borup med alle rettigheder og en gård i Kollerup.

Nr. 15. 1530. Voldgift mellem Vogn Nielsen, Christen Nielsen og Niels Poulsen således at de to første og deres brødre fik Borup, et boel i Hingelbjerg og jord og ejendom i Aalborg, som deres gamle breve viser, mens Niels Poulsen fik »Reffnehøll« og et boel i Klim.

Nr. 16. 1564. Bord Jensen skøder jord og ejendom i Aalborg, som han har arvet efter sin bror Christen Jensen, til sin anden bror Esge Jensen i Borup.

Andre breve:

Nr. 2. 1430 (tingbogen har fejlagtigt 1530). Adelsbrev for brødrene Esge og Christen Jensen.

Nr. 1. 1570. Brødrene Christen Nielsen i Borup og Oluf Nielsen fremlægger i retten afskrift af alle de ovenfor omtalte breve, som de har fået af Christen Jensen i Tanderup.

Endelig fremlægges nævnte brev fra 1570 i retten 1671 af Vogn Michelsen i Borup.

Som man ser, åbenbarer tingbogen her et helt kinesisk æskesystem med afskrifters afskrift, og dette forhold har selvfølgelig øget mulighederne for forvanskning. Endelig må man tage i betragtning, at et tingsvidne fra for eksempel 1517 godt kan omtale forhold, som er langt ældre end dette år. I dette tilfælde betyder årstallet blot, at i 1517 vidnede otte mænd på tinge, at det og det *var* sket, uden at det omtales, *hvornår* det var sket.

Brevene nr. 7-12 vedrører alle en række personers rettighed i Slette mølle. Sagen begyndte før 1502 med at Else Griisdatter var lovet en søsterlod i møllen, og den ender – når bortses fra brev nr. 12 – med, at hendes sønnebørn, nemlig Peder og Christen Nielsen i Borup og deres medarvinger, fik tildømt denne lod i 1538. Christen Nielsen havde krævet sin andel i 1517 og Vogn Nielsen i 1516. Vogn Nielsen betegnes i dokument nr. 15 som bror til Christen Nielsen, og de tre Niels-sønner må derfor alle være brødre. Vi får således følgende slægtsrække: Else Griisdatter – hendes søn Niels – hans sønner Peder, Christen og Vogn.

Regner man med at de sidste 3 er født i årene efter 1490, og deres far ikke længe efter 1460 må Else Griisdatters fødsel sættes til omkring 1430-40. Hvordan passer nu det ind i stamtavlen over slægten Griis af Slette?⁵

⁵ Se bl. a. Jy Saml 3. r. 2, s. 263 ff. og Da Ad Aarb 1895, s. 133 ff.

Den ældst kendte er Anders Griis, der omtales i kilder fra tiden 1450–70. Han er vel født i 1420'erne, hvad der passer godt med at hans søn Palle Griis optræder første gang 1494 og døde omkring 1530. Efter dette ville det være naturligt at anse Else Griisdatter for at være en søster til Anders Griis, men for kronologiens skyld *kan* hun godt være hans datter, selvom det er mindre sandsynligt.

Men hvilken rolle spiller nu den Esge Bonde i Borup der ifølge tingsvidnet af 1517 (brev nr. 10) havde fået en årlig afgift fra Slette mølle af Anders Griis, og hvornår har denne begivenhed egentlig fundet sted?

Tingsvidnet selv oplyser intet om, hvornår denne betaling havde fundet sted, men flere forhold tyder på, at dette er sket endda nogle år før 1517. For det første optræder Anders Griis, som tidligere nævnt, sidste gang 1470 i andre kilder, og for det andet placerer tingsvidnets dato – 1517 – det i en ganske bestemt sammenhæng. Det var netop det år Christen Nielsen krævede sin del af møllen af Palle Griis, og der er næppe tvivl om, at tingsvidnet er et instrument i denne trætte, ment som et vidnesbyrd om, at Griis-ætten tidligere har ydet denne afgift til Christen Niensens slægt. Deraf følger også, at Esge Bonde må være i familie med Christen Nielsen. I modsat fald ville det være uden mening at fremføre Esge Bondes rettigheder på tinget.

Dertil kommer, at Esge Bonde af Borup kendes fra andre kilder. Han nævnes første gang 1455 og sidste gang 1473 og er vel næppe født senere end 1430.⁶ Når han har en rettighed i Slette mølle, kan det ikke være fordi han er en efterkommer af Else Griisdatter, det forbyder kronologien. Da andelen af møllen først går ud af slægten Griis med Else Griisdatter, er der derfor ikke andre muligheder tilbage end at hun har været gift med Esge Bonde, og at han altså har modtaget afgiften på hendes vegne.

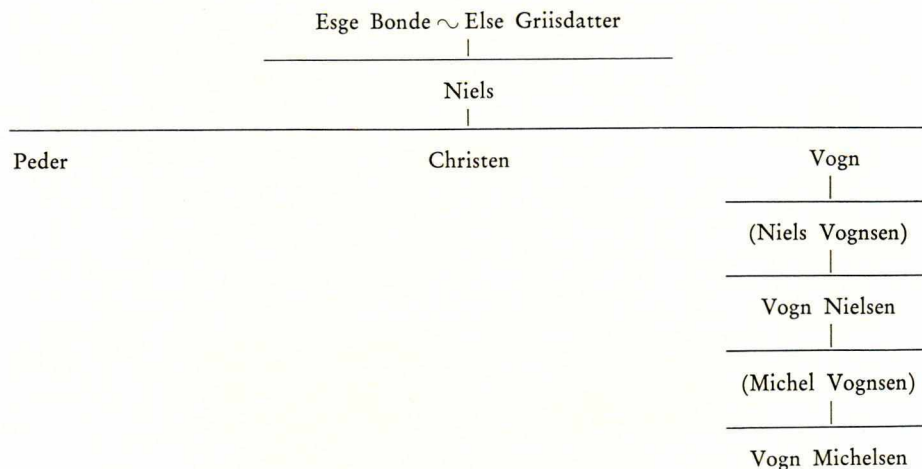
Tilbage er det sidste brev i denne gruppe, nemlig tingsvidnet af 1617 (nr. 12), at en vis Vogn Nielsen har ladet tinglæse Else Griisdatters adkomst. Heller ikke her er der noget i vejen for at tro, at begivenheden har udspillet sig længe før 1617. Det kan også tænkes, at årstallet er en fejllæsning for 1517, hvorved det ville passe smukt til, at Vogn Nielsen »den ældre« krævede sin arveret i 1516 (brev nr. 9). Endelig kan tingsvidnet være samtidigt med den begivenhed det omtaler, således at Vogn Nielsen fra 1517 er bedstefar, velsagtens farfar, til en Vogn Nielsen, der i 1617 igen må kræve slægtens ret respekteret.

For denne opfattelse kan tale, at da sagen påny dukkede frem i 1671, er det Vogn Michelsen i Borup der fremlagde de gamle dokumenter. Han må være en efterkommer af Else Griisdatter siden det er hendes og hendes børnebørns adkomst han påberåber sig. Det er mest sandsynligt, at han nedstammer fra Vogn Nielsen i Borup, og han må vel i så fald være et tipoldebarn af ham. Vogn Michelsen kunne næppe regne med, at tingmændene havde rede på så

⁶ Repert 2. r. nr. 499 og 3253.

lang en slægtsrække uden nærmere dokumentation. Det kunne derfor tyde på, at tingsvidnet fra 1617 skal opfattes som en sådan dokumentation: altså, Vogn Nielsen fra 1516 er bedstefar til Vogn Nielsen fra 1617, der igen er bedstefar til Vogn Michelsen fra 1671.

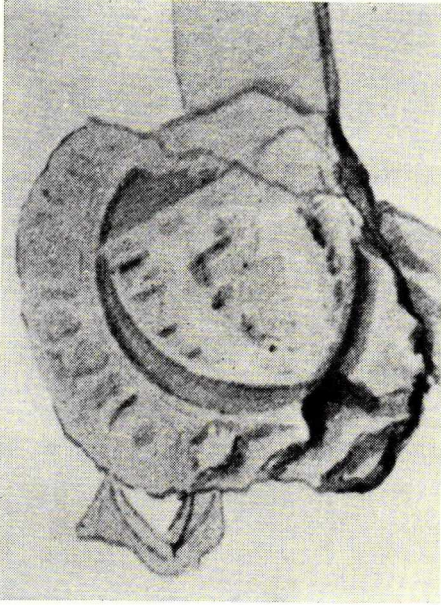
Er dette rigtigt, ser stamtavlen nu sådan ud:

Den anden gruppe breve, som Vogn Michelsen påberåber sig i 1671 vedrører gods i Borup, og brevene har allerede været anvendt i 1570, da brødrene Christen Nielsen i Borup og Oluf Nielsen fremlagde dem. Denne Christen Nielsen er formentlig identisk med den tidligere nævnte Christen Nielsen i Borup, og Oluf må derfor føjes til som den fjerde broder i søkendeflokken.

De to brødre har følt deres ret til Borup anfægtet i 1570 og er derfor mødt op med slægtens adkomster til jorden. Læst i den rækkefølge årstallene angiver har brevene imidlertid ingen mening. Når Vogn Nielsen, Christen Nielsen og deres brødre havde fået Borup ved voldgiften i 1530 (nr. 15), kan det ikke styrke brødrenes ret at anføre, at Esge Jensen havde fået Borup i i 1550 (nr. 14). Årstallet på det sidste brev må være galt, og det samme må gælde for brevene af 1550 (nr. 3) og 1564 (nr. 16).

Den nyeste adkomst er derfor kvitteringen fra 1544 (nr. 13), hvoraf fremgår at Peder og Vogn Nielsen havde købt deres bondegods igen. De to brødre havde åbenbart taget skipper Klements parti i Grevens Fejde og ligesom de øvrige nørrejyder, der holdt på den gale hest, har de måttet afstå deres bondegods (d. v. s. selvejendom), men de har haft ret – og åbenbart også råd – til at købe godset tilbage. Borup, et boel i Hingelbjerg samt jord og ejendom i Aalborg havde de allerede i 1530 ført sag om, da deres ejendomsret blev anfægtet af en Niels Poulsen. Det er åbenbart de samme ejendomme, der har tilhørt brødrene Bord, Christen og Esge Jensen, men det fremgår ikke af brevene, hvordan jorden er kommet fra denne brødrekreds til Niels-sønnerne.

Figur 1.

Figur 2.

Figur 3.

På dette punkt får vi imidlertid hjælp af den omtalte Niels Poulsen. Han findes nævnt i et udateret brev, som ganske vist omtaler ham som død, men som tillige oplyser, at hans efterleverske Maren Bordsdatter pantsatte en trediedel af en gård i Andrup i Kollerup sogn.⁷ Fra et andet dokument ved vi, at Maren Bordsdatter levede i 1494.⁸ Også hendes broder omtales, nemlig i et brev af 1480, hvori Jens Bordsens efterleverske Anne Poulsdatter i Tødsø på Mors pantsatte en broderdel, nemlig to trediedele, i en gård i Andrup i Kollerup sogn.⁹ Der kan derfor ikke være tvivl om, at de to søskende Jens og Maren har gården i Andrup som fædredearv, og 1462 omtales da også væbneren Bord Jensen i Andrup.¹⁰

Når Niels Poulsen i 1530 anfægter Niels-sønnernes besiddelse af Borup m. m. må det være i kraft af rettigheder som hans svigerfar Bord Jensen eventuelt har haft. Niels-sønnernes bestræbelser går da også ud på at vise, at Bord Jensen har afhændet disse rettigheder. Således havde han overladt Borup til sin broder Esge Jensen ved brev nr. 14 og solgt ham forskellige ejendomme i Aalborg ved brev nr. 16. At de to dokumenter bærer årstallene 1550 og 1564 må som tidligere nævnt være en fejl. Da Bord Jensen nævnes i 1462, vil det være naturligt at sætte de to breve til henholdsvis 1450 og 1464. Det skal senere nævnes, at der er endnu en grund til at rykke dem netop 100 år tilbage. Det første af brevene skal dog måske dateres 1470, idet der fra dette år nævnes et skiftebrev mellem Bord Jensen og Esge Jensen.¹¹

Ved voldgiften i 1530 fik Niels Poulsen lov til at beholde Reffnehøl og et boel i Klim som han havde i besiddelse. Disse ejendomme har altså også været indblandet i sagen og har formentlig ligeledes tilhørt Bord Jensen.

Bord Jensen var væbner, det vil sige, at det var adeligt og frit gods han afhændede til Esge Jensen. Det var derfor af værdi for Niels-sønnerne at vise, at denne frihed var blevet bevaret og dertil tjener brev nr. 2, som viser at brødrene Esge og Christen Jensen var blevet adlet i 1430. Tingskriveren har det gale årstal 1530, skønt han anfører at brevet er udstedt af »Koning Erich«. Der er sikkert tale om en afskriverfejl, men da først dette brev er blevet flyttet til 1530, var det naturligt, at også de to andre breve (nr. 14 og 16) hvori Esge Jensen optrådte, anbragtes 100 år forkert.

Esge Jensen fik ved adelsbrevet tildelt et våben, der viser to spurvehøge på et ris. Desværre kender man tilsyneladende ikke noget eksemplar af hans segl, men broderen Bord Jensens segl hænger endnu under et brev fra 1446.¹² Seglet er imidlertid meget slidt og utydeligt, og Thiset har derfor også anbragt det under de ubestemmelige våbenmærker i sin udgave af de middelalderlige

⁷ Æld Da ArkReg III, s. 122 Z 92.

⁸ Sst. s. 130 Z 155.

⁹ Sst. s. 118 Z 63.

¹⁰ Repert 2. r. nr. 1528.

¹¹ Æld Da ArkReg I, s. 218 H 52.

¹² Repert 1. r. nr. 7605.

segl.¹³ Udgaven er imidlertid ikke baseret på fotografier, men på Thisets tegninger af seglene, og i dette tilfælde er tegningen (figur 1) ikke helt tilfredsstillende.¹⁴ Thiset var en fremragende seglkender og en nøjagtig tegner, men her synes hans øje at have svigtet ham. Formentlig har han anset skjoldets to figurer for at være symmetriske og har derfor misopfattet dem. Ved en nærmere iagttagelse – som den fotografiske gengivelse på figur 2 forhåbentlig bekræfter – viser våbnet sig imidlertid at være 2 fugle, der sidder på en gren eller lignende. Fuglene vender mod heraldisk højre – altså venstre for iagttageren. Af den forreste ses kroppen og hovedet med næb og øje skimtes. Af den bageste fugl er kun kroppen og måske spidsen af næbbet bevaret. Slægten har altså vitterligt ført det våben adelsbrevet beskriver.

Esge Jensens adkomst til Borup og Aalborg ejendommene er åbenbart også Niels-sønnernes adkomst til de samme besiddelser, og da der ikke anføres noget skøde eller andet vidnesbyrd om ejendomsoverdragelse som mellemlid, må jorden være gået i arv. Esge Jensen levede i 1430, sandsynligvis også i 1450, 1464 og 1470, og netop i samme periode – årene 1455 til 1473 – levede væbneren Esge Bonde i Borup, og som tidligere vist, var han farfar til Niels-sønnerne.

Til alt held er Esge Bondes segl bevaret under et brev fra 1459¹⁵ og figur 3 viser, at hans våben også er de to fugle på et ris. Han er altså af samme slægt som Esge Jensen, der fik fugle-våbenet ved sin adling, de to mænd er jævnaldrende og da det fælles fornavn gør det usandsynligt, at de var brødre, må man slutte, at Esge Jensen i Borup og Esge Bonde i Borup er identiske. Herved falder også brev nr. 3 på plads i mosaikken, idet det tilsiger Esge Bonde i Borup frihed for alt sit bondegods. Dateringen 1550 er som nævnt forkert, og også her er der sandsynligvis tale om en fejl på 100 år. Skønt Esge Jensen Bonde var blevet adlet i 1430 har det åbenbart knebet for ham at hævde sin adelige frihed, og han har følgelig fået et kongeligt frihedsbrev for sit gods i 1450. At han virkelig havde vanskeligt ved at hævde sit adelskab, kan man blandt andet se derved, at han i et brev fra 1462 nævnes blandt bønderne, forøvrigt sammen med sin svoger Anders Griis i Slette.¹⁶

Efter ovenstående argumentation kan stamtavlen nu suppleres med følgende:

	Jens	
Bord Jensen	Christen Jensen	Esge Jensen Bonde ~ Else Griisdatter
Maren Bordsdatter ~ Niels Poulsen	Jens Bordsen	

¹³ Da Ad Sig 2, M 12.

¹⁴ Figur 1 er fotograferet efter Danske adelige Sigiller, de øvrige efter selve seglene. Fotoarbejdet er udført af Ejvind Rasmussen, Landsarkivet, Viborg.

¹⁵ Repert 2. r. nr. 999.

¹⁶ Sst. nr. 1528.

Slægtens oprindelse og milieu.

For at placere slægten »Bonde af Thy« i milieu og social sammenhæng, vil det være naturligt at søge dens spor forud for adlingen i 1430. Vi ved, at første generation bar patronymikonnet Jensen, og i hvert fald en af de adlede brødre havde tilnavnet Bonde, det vil derfor være naturligt at søge en Jens Bonde i tidens kilder. Det må imidlertid straks siges, at navnet i sig selv ikke er så karakteristisk, at det alene vil være nok til at angive et eventuelt slægtsskab. Af de ikke helt få personer, der kunne komme på tale, er der formentlig kun grund til at fæstne sig nærmere ved to. Den ene – Johannes Bonde – optræder i et dokument af 31. marts 1401,¹⁷ der vedrører hovedgården Brønnum i Skarpsalling sogn, Slet herred. Det adelige selskab han nævnes i er blandt andet: Johannes Pauli (Lange), Boecius (Lange) i Briitthorp og Johannes Blok (Lange) samt Igilfaar eller Ilfar. Johannes Blok tilhørte en slægt, der synes at have haft en del kontakt med Bonde'rne – hans egen tilknytning til Bord Jensen skal nævnes senere – og Ilfar er vel en slægtning (bedstefader måske) til den Ilfar Esgesen i Brønnum, Kollerup sogn, der optræder i breve sammen med Esge Bonde den 11. marts 1470 og 17. maj 1473.¹⁸ Klitgaard mener, at den sidstnævnte »utvivlsomt« er søn af Esge Bonde, som »antagelig« er en slægtning af borgmesteren i Aalborg, Peder Ilfarsen, nævnt 1431, der solgte gods i Han herred til bispen i Børglum, Gert Gyldenstjerne.¹⁹ Gisningen forekommer sandsynlig. Esge Bonde kunne foruden sin tidligere nævnte hustru Else Griisdatter have været gift med en datter af den ældre Ilfar og i dette ægteskab være far til Ilfar Esgesen. Denne var gift med en Dorte Pallesdatter,²⁰ der havde gods i Størup og Klettrup. Det samme havde hendes søster Karen Pallesdatter, som imidlertid solgte det i 1504 eller 1505, og dette skøde er bl. a. besejlet af Niels Bonde.²¹ Måske har vi her Esge Bondes søn, der tidligere kun er omtalt under navnet Niels Esgesen.

Ovenstående kan støttes af, at der også er anden forbindelse mellem den yngre Ilfar og Bonde-slægten. 1. maj 1487 nævnes Ilfar i Torup²² og 1501 skødede Jes Bond af Torup korn i en gård i Sundby.²³ 1502 udstedte væbneren Anders Itske (Ysk) af Torup et dokument, der er medbesejlet af Palle Griis, »min kære morbror«, Jes Bondhe i Torup, Niels Bonde i Bonderup (Haverslev sogn) m. fl.²⁴ Hvis man – som Adelsårbogen²⁵ – regner med, at

¹⁷ Sst. 1. r. nr. 4423.

¹⁸ Sst. 2. r. henholdsvis nr. 2719 og nr. 3253.

¹⁹ Aarb Vends XVI, 1945, s. 135.

²⁰ Sst. og Repert 2. r. nr. 10115.

²¹ Repert 2. r. 10316.

²² Sst. nr. 6068.

²³ Æld Da ArkReg III, s. 182 V 2.

²⁴ Dueholm Dipl s. 84 f.

²⁵ Da Ad Aarb 1895, s. 133.

»morbroder« går på Palle Griis – der er dog tale om moderens halvbror – bliver Anders Itske en nær slægtning af Esge Bonde, idet dennes kone Else Griisdatter er faster til nævnte Palle Griis. Jes Bondes dobbelte tilknytning til Torup og til Sundby gør det rimeligt at antage, at han var et barnebarn af Bonde-slægtens stamfar Jens – dennes søn Bord Jensen havde som det senere vises jord i Sundby, Bords kone, Orlof Pedersdatter oplod på et eller andet tidspunkt Dueholm kloster et landbofæste i Torup,²⁶ og hans datter Maren skrev sig i et udateret brev »til Torup«.²⁷

Disse overvejelser var altså, hvad Johannes Bonde fra 1401 gav anledning til. Flere af betragtningerne kan sikkert synes løse, men på den anden side er det nok rigtigt at betragte jorden og ejerforholdet til jorden som noget meget uforanderligt for middelalderens slægter. Man hagede sig fast til ættens besiddelser – var det så kun en ottendedel eller en sekstendedel af et gods – og handlede man jord, så gjorde man det helst med slægtens medlemmer. Bestemmelsen om at jord skulle lovbydes til slægten inden den kunne sælges til fremmede, er et talende vidnesbyrd herom. Finder man derfor at en familiekreds har besiddelser i tre-fire lokaliteter og at en anden slægt ejer jord de samme steder, ja så er der stor sandsynlighed for, at der er forbindelse mellem de to slægter. Oftest må man lade sig nøje med sandsynligheden, men må så trøste sig med Adelsårbogens ord: »Den danske adels stamtavler kan for den ældste tids vedkommende kun opstilles ved kombinationer og gisninger, der dog ikke under nogen form må fremsættes som kendsgerninger, og genealogen har gjort tilstrækkelig fyldest, såfremt hans angivelse hverken direkte eller indirekte er i strid med nogen overleveret vished og har den største sandsynlighed for sig«.²⁸

Johannes Bonde fra 1401 er måske – eller måske ikke – identisk med en »beskeden dannemand« Jes Bondæ af Hesselbjerg i Sejerslev sogn, Mors, der nævnes 1433.²⁹ I samme dokument omtales Jes Nielsen af Tødsø. Kombinationen Hesselbjerg – Tødsø er interessant. Den genfindes i et brev af 1481, her er det Jens Bordsen af Tødsø (en søn af Bord Jensen) og Svenning Bonde i Hesselbjerg. I dette brev nævnes yderligere Anders Ovesen i Alsted.³⁰ Disse tre stednavne leder os endelig til et dokument fra 1422, hvor vi finder: Bjørn Nielsen af Hesselbjerg, Nis Kirt af Hesselbjerg, Gudik Gudiksen af Gjørup, Mikkel Pedersen af Alsted, Per Jul af Tødsø, Las Ovesen, Svenning Boessen, og Poul Thorstenssen af det samme sted.³¹

Bjørn Nielsen af Hesselbjerg er muligvis en – hidtil ukendt – søn af Nis Kirt af Hesselbjerg. Han igen er et barnebarn af Margrethe Esgesdatter af

²⁶ Æld Da ArkReg III, s. 184 Z 3.

²⁷ Sst. s 122 Z 92.

²⁸ Da Ad Aarb 1935, s. 110.

²⁹ Dueholm Dipl s. 18.

³⁰ Sst. s. 106.

³¹ Sst. s. 103.

slægten Frost, en slægt hvis tilknytning til Bonde-ætten senere skal behandles.

Af 1422-brevets mange navne er der endvidere grund til at fæste opmærksomheden på Gudik Gudiksen af Gjørup. På grund af navnet kunne der være grund til at tro, at han er søn af Godeke Ulfsen og Margrethe, barnebarn af Anders Frost – en broder til den ovenfor nævnte Margrethe Esgesdatter Frost.³² Sikkert er imidlertid, at han skrev sig »af Gjørup«, d. v. s. Gyrup i Sønderhå sogn, Hassing herred. Desværre mangler hans navn det pågældende sted i 5. udgave af Trap Danmark, men til gengæld står der her, at Bord Jensen skrev sig til Gyrup i 1484. Uheldigvis er årstallet galt overleveret, idet Bord Jensen må være død senest 1479,³³ men det er rigtigt at han skrev sig af Gyrup i et brev, der foruden af ham blev beseglet af Jens Poulsen sognepræst i Haa (og formentlig en fætter til Bord Jensens kone, men herom senere) og af Hans Barsebæk af Tanderup.³⁴ Denne sidste var gift med Karen Boesdatter Høg, et oldebarn af Sofie Esgesdatter Frost, endnu en søster til nysnævnte Anders Frost. Traps artikel om Gyruvgård kan sikkert suppleres med endnu en ejer, nemlig Bord Iversen. Han optræder i 1494 i Vestervig som vidne på et mageskifte mellem præsten Jens Poulsen og Niels Krabbe, der var gift med en søster til Karen Høg,³⁵ og den 9. juli 1467 i et brev udstedt på Hassing herredsting³⁶ – han kaldes da væbner – og endelig den 1. august 1480, denne gang som vidne for Bo Høg.³⁷ I sidstnævnte brev omtales han som Bord Iversen i Gy . . . – sidste del af stednavnet kan ikke læses. Ifølge registret til Trap er der kun 3 stednavne i Tisted amt, der begynder med Gy. De to af dem synes ikke at have nogen tilknytning til adelsgods, det tredje er Gyrup i Hassing herred. Dette i forbindelse med navnefællesskabet med Bord Jensen i Gyrup, gør det næppe betænkeligt at slutte, at førstnævnte har haft del i gården og at de to mænd rimeligvis har haft en fælles bedstefar ved navn Bord. Dette navn leder uvilkårligt tanken hen på Norge, og det kan da også nævnes, at der år 1400 levede en Baard Ivarsson i Norge.³⁸ Desværre viser hans segl ikke et våben, men et bomærke, og hverken på denne eller på anden måde kan det vel opklares, om han er en slægtning til de to Bord'er i Thy.

Selv om navnet Bord ikke er så sjældent i Thy som i resten af landet, er det dog så ualmindeligt, at der vil være grund til at se på nogle af dets bærere i 1400-årene. Ved et arveafkald i 1451 oplyses, at Vogn Jepsen af Stenshede og hans kone Karen Nielsdatter af Alsbjerggård i Øster Han herred efterlod sig en søn og to døtre. Den ene af dem, Anne, var på dette

³² Da Ad Aarb 1901, s. 239.

³³ Æld Da ArkReg I, s. 217 H 45.

³⁴ Dueholm Dipl s. 89 f.

³⁵ Dipl Viberg s. 104.

³⁶ Repert 2. r. nr. 2286.

³⁷ Sst. nr. 4660 s.

³⁸ Huitfeldt-Kaas: Norske Sigiller fra Middelalderen, Oslo 1899–1950, nr. 1352.

tidspunkt enke efter Bord Pollisen.³⁹ Aaret før var Esge Bonde – sammen med sin svoger Anders Griis – vidne for Karen Nielsdatter,⁴⁰ og det kan tilføjes, at navnet Vogn forekommer flere gange blandt Esge Bondes efterkommere.

Endnu mere givende er det at betragte væbneren Bord Mortensen i Fårtoft, Sundby sogn, på Mors, der nævnes i et brev af 1. februar 1494.⁴¹ Ifølge Trap kan man opstille følgende stamtavle over slægten:⁴²

Per Nielsen af Fårtoft 1418			
Anders Pedersen af Fårtoft 1424–42			
Christen 1487	Morten	Aage	Otte 1463–93
	Anders Mortensen		Bord Mortensen

Foruden navnet Bord er der forskellige andre tilknytningspunkter mellem disse personer og Bonde-slægten. Således synes Otte Andersen at have ligget i strid med Bord Jensen om »Hestehaffue enge«, men 1472 kom de til enighed om sagen.⁴³ Siden fik Bord Jensen kong Christians domsbrev på jorden,⁴⁴ og 1483 dømte kong Hans, at Bord Jensens arvinger skulle have den omstridte eng.⁴⁵

Otte Andersens far Anders Pedersen bortgav i 1441 jord i Vils⁴⁶ Vejerslev sogn på Mors, sønnen Christen Andersen i Vilsgård nævnes 1487⁴⁷ og endelig bortskøder Bord Jensens datter Maren 1 gård i Vils i 1494.⁴⁸

1475 havde Aage Andersen pantsat Bord Jensen 1 gård i Sundby,⁴⁹ og samme år oplod hans brodersøn Anders Mortensen en gård til Bord Jensen, ligeledes i Sundby.⁵⁰ Endelig må tilføjes at Jes Bond af Torup i 1501 skødede korn i en gård i Sundby – jævnfør ovenfor side 55.⁵¹

³⁹ Repert 2. r. nr. 107–08, jævnfør Da Ad Aarb 1936, s. 95 f.

⁴⁰ Da Mag 5. r. 2, s. 187.

⁴¹ Repert 2. r. nr. 7580.

⁴² Christen og Aage Andersen er ikke nævnt i Trap, men er her placeret på stamtavlen på grund af deres senere omtalte tilknytning til henholdsvis Vils og Sundby.

⁴³ Æld Da ArkReg I, s. 216 H 36.

⁴⁴ Sst. H 37. Aarstallet er uvist, eftersom kilden daterer brevet til 1490, men da var både kongen og Bord Jensen døde.

⁴⁵ Sst. s. 218 H 51.

⁴⁶ Sst. III, s. 201 Ø 107.

⁴⁷ Sst. s. 151 J 41.

⁴⁸ Sst. s. 130 Z 155.

⁴⁹ Sst. s. 181 V 1.

⁵⁰ Sst. I, s. 217 H 48. Afskriften har stednavnet Sogneby, som registret sikkert med rette anser for at være identisk med Sundby.

⁵¹ Sst. III, s. 182 V 2.

Alle disse forhold gør det sandsynligt, at der har bestået et slægtskabsforhold mellem Bord Jensen og slægten i Fårtoft. Man kan for eksempel tænke sig, at Anders Pedersen har været gift med en søster til Bord Jensen, men man får formentlig aldrig vished i sagen.

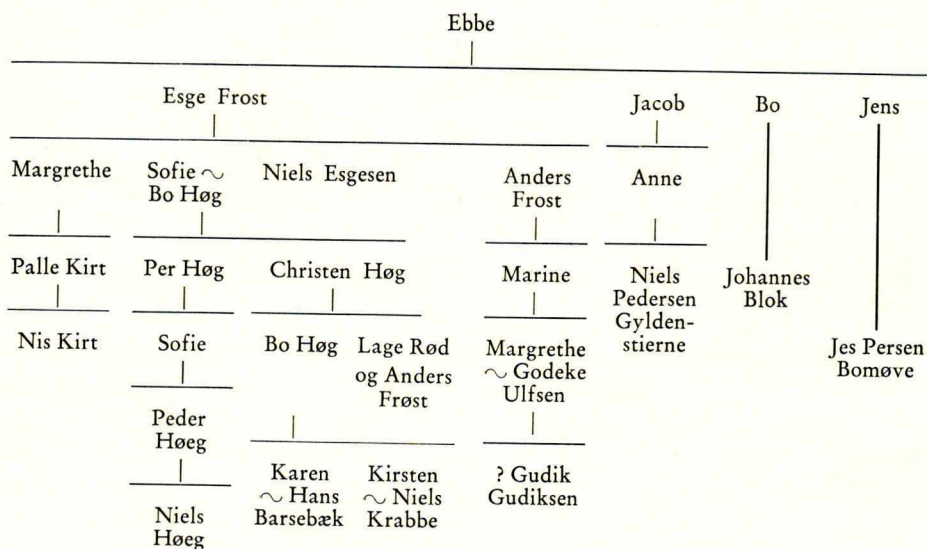
I Sundby træffer vi imidlertid også en slægt, hvis forbindelse med Bondeætten tidligere har været berørt, nemlig Frost'erne. På et eller andet tidspunkt før 1421 pantsatte Christen Høg gods i Sundby,⁵² og hans sønner Lage Rød og Anders Frøst ejede jord sammesteds. Christen Høg var en søn af Bo Høg og Sofie Esgesdatter en søster til de tidligere nævnte Margrethe og Anders Frost.

Nu opererer man i den genealogiske litteratur ikke med nogen »selvstændig« slægt ved navn Frost. Slår man op i Adelsårbogen under Frost bliver man henvist til både Bild og Lange. I stamtavlen over den sidstnævnte slægt, der førte tre roser i sit våben, skriver Thiset: »I et endnu mere gådefuldt forhold står våbnet med de tre roser til slægten Bild, navnlig til den linje af denne, der førte navnet Frost. Denne slægts våben var som bekendt et tværdelt skjold, og således ser også skjoldet ud i marsken Anders Frosts sigil 1362, der har til omskrift S' ANDS' VROST MILITIS; men under et brev i arkivet i Schwerin 1360 fører samme hr. Anders Frost, ridder, de tre roser i sit skjold og over dette en hjelm, hvorpå en rose besat med påfuglefjer – omskriften lyder her: S' ANDREE ESGYS' – og dette er ingen tilfældighed, thi hans fader Esge Frosts sigil, der haves under et brev af 1331, viser også et skjold med tre roser. Man fristes heraf til at slutte, at der samtidig må have levet to riddere af navnet Anders Frost, ... men meget sandsynligt er det dog ikke, og det modsiges desuden af, at tre rose-våbnet også dukker op i en anden linje af Bild-slægten, idet Peder Nielsen til Tanderup, der antagelig var en søn af den berømte Niels Ebbesen, også synes at have ført det. . . Her synes altså at foreligge et i den danske adel ret enestående tilfælde, at en slægt fører to forskellige våben i flæng, og en fyldestgørende forklaring savnes ganske. Men selv om man vil antage, at ikke det delte skjold, men de tre roser er de Frost'ers rette våben, hvor vanskelig dette end lader sig forlige med hvad der ellers vides om deres slægtskabsforhold, så bliver det endda et spørgsmål: i hvilket forhold de stå til Lange'rne. Disse føre alle som én de 13 faner, [på hjelmen] medens Frost'ernes til de tre roser svarende hjelmtegn, som ganske vist kun kendes fra et eneste sigil, viser en rose og påfuglefjer. Lange'ernes hovedlinje hører derhos nærmest hjemme i omegnen af Ribe, medens Frost'erne synes at have haft deres hjemstavn i den nordlige del af den jyske halvø. På den anden side kan der også påpeges berøringspunkter, våbnet foruden, mellem Frost'er og Lange'r, og medlemmer af disse sidste møder man også så langt nord på, at i

⁵² Sst. s. 177 J 5.

grunden en forbindelse mellem Lange'r og Frost'er ikke er mindre sandsynlig end en forbindelse mellem Frost'er og Bild'er.⁵³

Citatet illustrerer ikke blot adelsgenealogiens vanskeligheder når det gælder middelalderens slægter, det viser også hvor forsigtigt man skal omgås dens resultater. I begyndelsen af citatet mente Thiset, at Frost'erne var en gren af slægten Bild, men til sidst har han argumenteret så meget frem og tilbage, at det »i grunden« er lige så sandsynligt, at de er en gren af slægten Lange. Medens Thiset oprindeligt havde anbragt de nævnte personer med tilnavnet Frost i Bild-slægtens stamtavle⁵⁴ så flyttede han dem – samt endnu nogle Frost'er, der siden var kommet til – senere over blandt Lange'rne.⁵⁵ Selv om denne sidste opstilling måske vil blive ændret på visse punkter, forekommer den dog ganske rimelig, og den er formentlig fyldestgørende til den brug, der her skal gøres af den:

Stamtavlen er ikke fuldstændig, idet den kun medtager de personer, der på en eller anden måde har haft forbindelse med Bonde-slægten. Det vil sikkert være rimeligt ganske kort at repetere disse berøringspunkter og føje nye til: Christen Høg og hans sønner ejede jord i Sundby omkring 1421, det samme gjorde Bord Jensen og Jes Bonde henholdsvis 1475 og 1501.

Nis Kirt skrev sig »af Hesselbjerg« i 1422, Jes Bonde gjorde det samme i 1433, og det kan tilføjes, at i Sennels sogn, hvor Nis Kirts hovedgård Ullerup ligger, lå i 1486 gården »Bordszgaardt«.⁵⁶

⁵³ Da Ad Aarb 1901, s. 238.

⁵⁴ Sst. 1888, s. 68 f.

⁵⁵ Sst. 1901, s. 236 ff. samt senere tilføjelser.

⁵⁶ Trap: Danmark.

Gudik Gudiksen – hvis placering i stamtavlen dog kun er en mulighed – optræder »af Gyrop« 1422, Bord Jensen i Gyrop nævnes i et brev af ukendt dato – brevet var beseglet af Hans Barsebæk, og Bord Iversen i Gyrop var 1494 vidne for Niels Krabbe og 1480 for Bo Høg.

Fra en lidt fjernere gren af slægten kan nævnes, at Jes Persen Bomøve udstedte et brev i 1462 hvor Bord Jensen var vidne⁵⁷ og Johannes Bonde nævnes i 1401 – som tidligere omtalt – sammen med Johannes Blok. Sidstnævnte oplod sammen med Mikkel Blok – vel hans broder – gods i Haverslev sogn til Bord Jensen i 1452,⁵⁸ og det er i Haverslev sogn vi i 1502 træffer Niels Bonde sammen med Anders Itske, Palle Griis og Jes Bondhe i Torup.⁵⁹

Den mest velhavende i Bonde-slægten synes at have været Bord Jensen. Foruden de ejendomme, der allerede er nævnt, synes han 1460 at have været parthaver i Ulstrup, formentlig i Hundborg sogn og herred.⁶⁰ Det er svært at forklare hans adkomst til denne hovedgård, da den på samme tid tilhørte slægten Bagge af Jylland. 1453 og 1462 ejedes den af Jens Lauridsen, 1469 og 1475 af hans søn Jep Bagge og 1493 af dennes enke Marine Jensdatter Kall. Det er dog ikke afgørende, om Bord Jensen har erhvervet sin andel i gården ved arv eller køb, men det er interessant, at den følgende ejer er Niels Høeg, der gennem sin farmor nedstammede fra Frost-slægten.⁶¹

Inden den sidste gren i Frost-stamtavlen – den der ender med Niels Pedersen Gyldenstjerne – omtales, kan der være grund til at se på Bonde-slægtens ægteskabsforbindelser. Esge Bonde var som nævnt gift med Else Griisdatter, en søster til (eller muligvis en datter af) Anders Griis i Slette. Han tilhørte en slægt, der var udpræget lavadelig. I de samtidige dokumenter nævnes han til tider blandt væbnerne, men mindst lige så hyppigt er han at finde mellem bønderne.⁶² Nøjagtig det samme gælder hans søn Palle Griis, der for eksempel i 1525 nævnes blandt adelen i Vendsyssel og takseres til at stille en skytte, mens han i 1532 betegnes som en bonde i Han herred.⁶³ Synderlig meget gods har slægten Griis heller aldrig besiddet.

Esge Bondes broder Bord Jensen har derimod været ganske fornemt gift. Første gang han er fundet nævnt i tidens brevstof er, da han i 1446 var medbesegler for Kirsten Jensdatter Falk af Skjern, han omtales da som

⁵⁷ Dueholm Dipl s. 91.

⁵⁸ Æld Da ArkReg I, s. 217 H 42.

⁵⁹ Jævnfør ovenfor s. 55.

⁶⁰ Trap: Danmark og Dueholm Dipl s. 97.

⁶¹ En lovhævd som Niels Høeg gjorde på Ulstrup fandtes 1501 »falskeligen at være forseglet«, men han optrådte dog som ejer af gården 1530, hvad der formentlig er en fejl for 1503, eftersom han døde 1524. Dernæst kendes ingen ejere af Ulstrup før 1568, da den tilhørte brødrene Frans og Otte Banner, der var børnebørn af Niels Høegs anden hustru. Jvfr. Trap og Æld Da ArkReg III, s. 152 K 4 og 8.

⁶² Se for eksempel Repert 2. r. nr. 341, 2723 og 2724.

⁶³ Da Ad Aarb 1895, s. 133.

væbner.⁶⁴ Senest 1450 må han være blevet gift med Kirsten Falk,⁶⁵ der var datter af ridderen Jens Falk til Vallø og Skjern og enke efter ridderen Henning Podebusk.⁶⁶ Både i social og økonomisk henseende var dette et yderst fordelagtigt ægteskab for Bord Jensen. Fru Kirsten må imidlertid være død efter forholdsvis få års forløb og omkring 1455 giftede Bord Jensen sig med Orluf Pedersdatter.⁶⁷ Hendes slægt kendes ikke med sikkerhed, men det er sandsynligt, at hun stammer fra en lavedelsslægt, der ejede sædegården Næs i Karby sogn på Mors. Hendes datter Maren Bordsdatter sad inde med forskellige rettigheder til Næs, rettigheder som hun efterhånden afhændede, bl. a. til sin »broder« præsten Jens Poulsen.⁶⁸ Han var søn af Poul Jensen (eller Nielsen), der efter sigende skal være adlet 1426 og en datter af Mogens Andersen, der skrev sig til Næs i 1418. Mogens Andersen havde desuden en datter Maren gift med Peder Svendsen, og det er formodentlig hende der er mor til Orluf Pedersdatter og mormoder til Maren Bordsdatter.⁶⁹

Ser man væk fra Bonde-slægtens forbindelse med Frost'erne og ser væk fra Bord Jensens første ægteskab, må slægten placeres blandt lavedelen. Dens medlemmer sad ikke inde med større godsrigdomme, de beklædte ingen embeder eller gjorde sig på anden måde gældende ved offentlig fremtræden og de giftede sig ind i andre lavedelsslægter, som for eksempel Griis af Slette og slægten på Næs. Det er ganske betegnende for slægten, at Esge Bonde til tider kaldes væbner og anføres blandt adelen i de samtidige kilder, mens han til andre tider opregnes blandt bønderne.⁷⁰ Det er som om slægten trods alt ikke rigtig har skiftet status gennem sin adling i 1430, ja man kan næsten sige, at den omtrent var lige så adelig før 1430 som efter dette år. Selv om man ser væk fra den måske hypotetiske stamfader Johannes Bonde, der optræder som ligemænd blandt adelige i 1401, så synes den kendsgerning, at både Bord Jensen og væbneren Bord Iversen havde gods i Gyrop at tyde på, at deres fælles bedstefar må have tilhørt lavedelen. Ellers må han i hvert fald have været en fremtrædende selvejerbonde siden han havde så meget jord, at to adelsmænd kunne dele den, og siden to af hans børnebørn kunne arbejde sig op i adelen. Noget adelsbrev for Bord Iversen kendes ikke. Det mærkelige er nemlig, at de to adlede brødre, Esge Bonde og Christen Jensen så afgjort tilhører adelens laveste lag, mens den tredie bror Bord Jensen synes at stå højere, både socialt og økonomisk – og han blev ikke adlet! Dette leder hen til en nærmere betragtning af adelsbrevet.

⁶⁴ Repert 1, r. nr. 7604.

⁶⁵ Sammenlign Æld Da ArkReg V, s. 679 F 28 og F 23.

⁶⁶ Da Ad Aarb 1892, s. 120.

⁶⁷ 1459 »indvorde« han Øxenvad (Oxenvad) mølle i Dølby sogn, Hindborg herred som sin hustrus rette arvegods – Repert 2, r. nr. 1018 – d. v. s. han beviste sin adkomst til møllen. Betingelsen herfor var, at den pågældende havde besiddet ejendommen i tre år.

⁶⁸ Æld Da ArkReg I, s. 214 H 10 og s. 215 H 25.

⁶⁹ Se Trap: Danmark 5. udg. under Karby sogn.

⁷⁰ Se for eksempel Repert 2, r. nr. 499, 1499 og 2723.

Middelalderens danske brevadel er et interessant, men desværre ret ubehandlet emne.⁷¹ Man regner i almindelighed med, at det ældste danske adelsbrev er fra 1418, i hvilket år Svenning og Mikkell Andersen skulle være adlet.⁷² Det dokument man bygger sin viden på, er imidlertid ikke noget adelsbrev, men i bedste fald et vidnesbyrd om et adelsbrev. Dokumentet er udstedt af ridderen Anders Ovesen (Hvide) af Bjørnholm, der erklærer, at han har »tilhjulpet« Svenning og Mikkell Andersen »at de have fanget deres frihed af herskabet da for frendskab skyld og troskab giver og under jeg dennem min moders skjold og hjelm med mig.«⁷³ Brevet er altså egentlig et »våbenbrev« og det fremgår ikke udtrykkelig af det, at de to brødre har fået noget egentligt adelsbrev. Under alle omstændigheder synes Bonde'nes adelsbrev fra 1430 at være det ældste, hvis indhold vi i hvert fald har noget kendskab til. Desværre er originalen ikke bevaret, men kendtes kun gennem en vidisse, som Wedel-Simonsen lod trykke i 1824.⁷⁴ Siden er såvel vidissen som den afskrift af den, der ligger til grund for trykningen, forsvundet,⁷⁵ hvilket understreger betydningen af den vidisse der nu er fundet i Han herreds tingbog 1671. Selv om den er ret kortfattet, er den dog tilstrækkelig udførlig til at vise, at dette adelsbrev ganske følger den opbygning man kender fra de samtidige adelsbreve, der er bevaret i original, for eksempel to fra 1433.⁷⁶ Særlig interessant er indledningerne, der lyder: Vi Erik med guds nåde o. s. v. kundgør, at vi for N. N.'s bøn skyld... under og giver A. A. og hans rette afkom frihed og frelse...

Det første af de nævnte breve er givet til Niels Nielsen Harboe, der blev adlet på forbøn af Erik Nielsen Gyldenstjerne. Patronymikonnet kunne antyde et slægtskabsforhold mellem de to; våbenet ligeledes, idet Niels Nielsens våben er en måne og en halv gylden stjerne i blå, Erik Nielsens en gylden stjerne i blå. I det andet tilfælde er det Poul Mathisen der adles på forbøn af Iver Jensen (Dyre), og han får lov at føre dennes eget våben. Dertil kan så føjes, at Svenning og Mikkell Andersen fik frihed på forbøn af Anders Ovesen og at de »for frendskabs« skyld måtte føre dennes mødrene våben. Man har foreslået, at disse brødre måske kunne være børn af Anders Ovesens mor i et mindre standsmæssigt ægteskab, men det kunne jo også

⁷¹ Den heraldiske side af emnet strejfes i Ernst Verwohlts afhandling: Valdemar Atterdags og Erik af Pommerns herolder, Heraldisk Tidsskrift nr. 1, 1960, s. 27 ff.

⁷² Sst. og Thiset og Wittrup: Nyt dansk Adelslexikon under Vinter af Vodstrup.

⁷³ Her citeret efter Jacob Bircherods kopi, der er trykt i Magazin til den danske adels historie bd. 1, 1824, s. 243. Brevet er her – rimeligvis ved en trykfejl – dateret til 1481.

⁷⁴ Sst. s. 243 f. Vidissens sprogdragt synes at være nogenlunde samtidig med trykkeåret, d. v. s. 1824, så det er ikke muligt at bestemme dens alder gennem sproglige kriterier.

⁷⁵ Repert 1. r. bd. 4, s. 153. Rigsarkivet har velvilligt oplyst, at man forgæves har søgt i Langebeks diplomatarium, Klevenfeldts samlinger og Danske Selskabs arkiv. Der har ikke været foretaget nogen eftersøgning i Wedel-Simonsens ret omfattende samlinger i Nationalmuseet og Landsarkivet i Odense.

⁷⁶ De er trykt i Dansk Magazin 1. r. bd. 1, 1745, s. 99 og bd. 2, 1746, s. 35.

tænkes, at de var Anders Ovesens børn udenfor ægteskab. De tre eksempler viser imidlertid alle en nær forbindelse mellem den adlede og den der gik i forbøn for ham. En forbindelse der udtrykkes på heraldisk måde og som i hvert fald i det ene tilfælde er baseret på slægtskab. Spørgsmålet er nu, om der kan spores en sådan forbindelse for slægten Bondes vedkommende.

Rent umiddelbart siger våbenet – de to spurvehøge – intet, det er mere givende at se på de to hofsinder, der udvirkede adelsbrevet. Morten Jensen var af den sjællandske slægt Gyrstinge og Niels Pedersen af den jyske slægt Gyldenstierne; de to mænd var svogre. Niels Pedersen var en fjern slægting til Bord Jensens første ægtefælle Kirsten Jensdatter Falk, idet han var næstsøskendebarn til hendes far.⁷⁷ Da adelsbrevet blev udstedt levede Kirsten Jensdatters første mand endnu, så det er i hvert fald ikke Bord Jensens ægteskab, der ligger bag forbindelsen til Niels Pedersen Gyldenstierne. Derimod var dennes mor af slægten Frost – jævnfør den tidligere meddelte stamtavle. Det er tankevækkende, at hver gang slægten Bonde har forbindelser udenfor lavadelen, så er det altid forbindelser, der peger hen på Frost'erne, og det er altså også denne familie, der har hjulpet Christen og Esge Jensen Bonde frem til et adelsbrev. Det kunne tolkes som om det var tro tjenere af slægten, der blev belønnet, men det kunne også – bl. a. under indtryk af tidens øvrige adelsbreve – opfattes som om det var en illegitim gren af slægten, eller en gren der stammede fra et mindre standsmæssigt ægteskab, der blev anerkendt. De ikke helt få steder, hvor Bonde-ætten ejede jord, som også Frost'erne havde tilknytning til, tyder afgjort på det sidste. Man finder vel aldrig ud af, hvor slægten eventuelt skal anbringes på stamtavlen, men dens våben kan måske give et fingerpeg. Seglene viser – i overensstemmelse med adelsbrevets våbenbeskrivelse – to spurvehøge. Der er ingen af Frost'erne der førte fugle i våbenet, men Sofie Esgesdatter var gift med Bo Høg.⁷⁸ Dette argument kan måske forekomme søgt, men ordspil af denne art har nu altid været oplivende træk ved dansk heraldik. Det kan tilføjes, at illegitime forbindelser ikke har været et ukendt fænomen indenfor Bo Høgs nærmeste familie. Man kender således en »slegfredsøstersøn« af ham, der nævnes i 1424.⁷⁹ Han omtales ved denne lejlighed blot som Pape, og det er derfor desværre umuligt at vide, om han skulle være identisk med den Johannes Pape der i 1405 førte en fugl i sit våben.⁸⁰

Lige så dunkel slægten Bondes oprindelse er, lige så stilfærdigt forsvinder den ud af adelen. Meget gods har slægten ikke siddet inde med, og den har

⁷⁷ Kirsten Jensdatters far var barnebarn af Cæcilie Gyldenstierne, en søster til Niels Pedersens farfar.

⁷⁸ Ejendommeligt nok træffer man også tidligere kombinationen Bord – Bo Høg, idet hr. Langsom Baardsen og hr. Bo Høg nævnes side om side i et brev fra 1277 – se Dipl Dan 2. r. 2, nr. 303.

⁷⁹ Repert 1. r. nr. 6146.

⁸⁰ Sst. nr. 4678 og Da Ad Sig 2, D xvij 30.

kun dårligt evnet at holde fast på det den havde. Bord Jensen har nok været den mest velhavende, men efter hans død smuldrede det. Der er ingen grund til at gå i enkeltheder, men det kan eksempelvis nævnes, at Bord Jensens enke »oplod« Dueholm kloster et landbofæste i Torup og hun afstod to gårde og et bol i Solbjerg.⁸¹ Helt galt blev det i datteren Marens tid. Det var især Vor kloster der nød godt af hendes gavnmildhed, det fik blandt andet Lynggård og Tødsøgård på Mors,⁸² men også andre købte eller fik skænket jord af hende. Hun og hendes broder er de sidste vi kender i denne gren af slægten, som derpå enten er uddød eller i hvert fald gledet ud af adelen.

I Nyt dansk Adelslexikon omtales den ene af de adlede brødre som Christen Jensen i Tandrup. Grunden er formentlig, at der i vidissen til adelsbrevet står, at Christen og Oluf Nielsen i Borup har modtaget vidissen af Christen Jensen i Tandrup. Thiset har så sluttet, at denne var identisk med den adlede Christen Jensen. Det fremgår imidlertid af tingbogen, at de to Nielsønner møder frem med vidissen i 1570, hvad der formentlig må betyde, at Christen Jensen i Tandrup er en sønnesøn af den Christen Jensen der blev adlet 1430. Denne linje synes derefter også at være forsvundet, men det er muligt, at den har levet videre i sognet, vanskeligheden er blot at afgøre, hvilket sogn Tandrup ligger i. I Trap er det desværre lokaliseret til Vester Vandet sogn i Hillerslev herred – dog med tilføjelsen: »her eller i Bested sogn, Hassing herred«. Det sidste kunne også have nogen rimelighed for sig, idet herregården Tandrup, der tilhørte Frost'erne ligger her, men begge identifikationer er formentlig forkerte. Alene det, at Han herreds tingbog omtaler Tandrup uden nærmere identifikation gør det rimeligt at antage, at lokaliteten ligger i herredet, og andre forhold støtter denne opfattelse. Der ligger da også et Tandrup i Han herred, eller rettere sagt, der ligger uheldigvis to, det ene i Haverslev sogn, det andet i Bejstrup sogn. Alt taler dog for at vælge det sidste af disse sogne, som kun ligger få kilometer fra Borup, hjemstedet for slægtens tredie gren. Således finder vi i lensjordebogen 1562 nævnt selvejerer Jens Bodsøn og i 1605 Bord Lauridsen, også selvejer,⁸³ og i Han herreds tingbog 1661 omtales Peder Bodsøn i Bejstrup.⁸⁴ Om disse personer hører til Christen Jensens eller til Bord Jensens gren af familien kan vel næppe afgøres, men al rimelighed taler dog for at de hører til slægten.

Den tredie gren af Bonde-ætten og dens ejendomme i Borup, Kollerup sogn, er behandlet i begyndelsen af denne afhandling. Vi har set, hvordan den måtte tilbagekøbe sit »bondegods« efter Klementsfejden – det vil sige, at på det tidspunkt var adelskabet i hvert fald gået tabt – og vi har set at dens

⁸¹ Æld Da ArkReg III, 184 Z 3 og s. 204 Ø 142.

⁸² Sst. I, s. 216 H 27 og s. 217 H 44.

⁸³ Se Aarb Vends XVIII, 1949, s. 112.

⁸⁴ Tingbogen s. 4 f.

rettigheder flere gange har været anfægtet. Det er dette der gør, at vi kan følge slægten frem til den Vogn Michelsen i Borup, der fremlagde sine adkomster i 1671. Da sognets kirkebog begynder allerede 1646, kan man godt følge slægten videre frem. Vogn Michelsen døde i 1696, 85 år gammel, hans søn Michel Vognsen nævnes i Borup i matriklen 1688 og han har fået i hvert fald fem børn i årene 1676 til 1688.⁸⁵ Man træffer også andre navne i kirkebogen, der leder tanken hen på slægten, således Ander Bunde, der døde 82 år gammel i 1648 og Poul Bodson, der fik en søn Laurits døbt i 1669. Der er derfor intet i vejen for at tro, at slægten stadig lever videre i Han herred, selv om den altså som adelslægt forsvandt med middelalderens udgang.

Perspektiver.

I sin Danmarkshistorie har Arup nogle tal der angiver ejendomsforholdene vedrørende bøndergårdene fra perioden hen mod år 1400.⁸⁶ Han regner her med ca. 10.000 selvejere (eller godt 12 % af det samlede antal bønder) og ca. 2.000 væbnere (omtrent 2 $\frac{1}{2}$ %). Tallene må bero på et skøn, men det synes ikke urimeligt – med Arup – at antage, at der har været gennemsnitlig én væbnergård i hvert sogn.⁸⁷ Oprindelsen til disse væbner- eller lavadelslægter har været stærkt omdebatteret,⁸⁸ men det er i hvert fald sikkert, at adelen er blevet forøget med talrige selvejerslægter. Standen har endnu ikke i første halvdel af 1400-tallet været fast afgrænset. Det ser ud til, at selvejere der havde den tilstrækkelige økonomiske baggrund uden videre kunne glide ind i lavadelen. Det var i hvert fald ikke sådanne ting som adelsbrev, der var afgørende, det viser alene disse dokumenters fåtallighed. Forholdet understreges af det her fremlagte eksempel, hvor to brødre blev adlede, mens den tredje broder ikke omfattedes af adelsbrevet, hvorimod han både socialt og økonomisk har rangeret langt højere end sine søskende. I ganske samme retning taler det, at slægtens status åbenbart ikke er blevet ændret stort med adlingen i 1430. Allerede tidligere har den siddet inde med jordegods og synes – i hvert fald ind imellem – at have været betragtet som adelig. Det afgørende for om en slægt har været regnet for adelig eller ej må have været, om den har haft evne og vilje til at opfylde de krav, der blev stillet til en adelslægt.

Med denne flydende grænse mellem lavel og selvejere fulgte også, at lavelens slægter bestandig stod i fare for at glide tilbage mellem selvejerne. Bonde-slægten, og de slægter den var indgiftet i, viser det tydeligt. Mændene fra denne kreds kunne i ét dokument betegnes som væbnere, i et andet opregnes de blandt bønderne, og året efter kaldes de måske igen »af vapn«.

⁸⁵ Nemlig: Søren 1676, Søren 1678, Christen 1681, Vogn 1683 og Maren 1688.

⁸⁶ Erik Arup: Danmarkshistorie bd. 2, 1932, s. 117 ff.

⁸⁷ Sst. s. 122.

⁸⁸ Se for eksempel Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati, 1945, s. 133 ff.

Mest markant er måske, at den Esge Bonde, der blev adlet i 1430 siden får et »frihedsbrev«, hvorefter han og hans arvinger må nyde deres bondegods fri for al anden afgift end en årlig ydelse på en halv tønde smør til kongen.⁸⁹ Et sådant »frihedsbrev« til en adelig stemmer dårligt med den traditionelle opfattelse af, hvad adelig frihed indebar. Der kunne måske være grund til at undersøge, hvor vidt den nyopdukkede lavadels økonomiske frihed egentlig strakte sig.

Slægten Bonde forsvandt som adelsslægt, og på samme måde gik det flere af de slægter den var knyttet til og indgiftet i. Nogle af disse slægter er måske uddøde, men i mange tilfælde – som for eksempel her – synes deres forsvinden at have haft den stik modsatte årsag. Slægten er blevet delt op i adskillige linjer, og den ikke særlig store godsmængde, der oprindeligt stod til rådighed for en enkelt eller nogle få, blev derved fordelt på mange hænder. Den økonomiske baggrund for slægtens forbliven i lavadelen var ikke mere til stede. Udviklingen accentueredes yderligere derved, at gejstlige institutioner kom i besiddelse af en del af slægtens gods. Noget blev vel skænket ud fra en oprigtig religiøs tankegang, og andet blev skænket, fordi disse stiftelser var udmærkede forsørgelsesanstalter for enker og ugifte døtre.

Den slægt, der således gled ud af adelen, vendte tilbage blandt selvejerne, men medens det var én slægt, der var trådt ind i adelen, var det – på grund af delingen i mange linjer – måske to, tre eller fire »slægter«, der vendte tilbage i bondestanden. Det er derfor nok værd at overveje, om der ikke i løbet af 1400-tallet sker en ændring i selvejerbondestandens karakter. Således at forstå, at en væsentlig del af standen bliver fæstere, mens standen til gengæld får et tilskud »fra oven« af slægter, der en kortere eller længere periode har været lavadelige. Det er ikke nogen ualmindelig erfaring på et arkiv, at selvejergårde oprindeligt har været beboet af væbnere. Disse »tilbagevendte« selvejere har formentlig været blandt de økonomisk bedst funderede i standen, og det betyder for en stor del af Jyllands vedkommende, at da selvejerne mistede deres ejendom ved oprøret efter Grevens Fejde, har det været disse tidligere lavadelige der bedst har haft råd til at købe deres jord igen. Tilsammen skulle disse forhold indebære, at den selvejerstand vi træffer i kilderne fra reformationstiden og fremefter ikke umiddelbart er resterne af middelalderens »frie bønder«, men for en stor dels vedkommende er gamle væbnerslægter. Ja det er strengt taget et spørgsmål, om vi ikke for middelalderens vedkommende opererer med en opfattelse af begrebet adel, der passer langt bedre på en senere tid, hvor standen udgjorde en fast afgrænset kreds af slægter. Man skal måske ikke skelne så stærkt mellem adel og uadel. Den »egentlige« adel har i denne periode fået store tilskud af slægter

⁸⁹ Det er det brev, der i bilaget har nr. 3. Selv om både dette brev og adelsbrevet er fejl-daterede i tingbogens afskrift, kan adelsbrevet dog ikke være det yngste, eftersom det er udstedt af kong Erik, medens »frihedsbrevet« er givet af kong Christian.

fra – og har stået i forbindelse (også ægteskabelig) med – kredse af slægter, der måske kan betegnes som potentielt adelige. Men denne kreds af slægter har nok ikke været indentisk med selvejerbondestanden som helhed, det har snarest været den gruppe der beklædte posterne som for eksempel herredsfogeder. Det er muligvis mellem denne kreds og de øvrige selvejere, man skal sætte det største sociale skel.

Bilag.

Han herreds tingbog 1671 (B 31 F -32) fol. 99 b. ff.

- Vogen Michellsøn i Buorup eschitt for denem stande for. Vogn Michellsøn och fremtode it sandmandz toug melte ord fra ord som følger
- Nr. 1. 1570, vy effterschreffne Christen Niellsøn i Buorup och Olloff Niells. brødre, kiendiss for alle i dette vort obne breff at vj haffer anamit til troer hende af erlig och fornumstig mand Christen Jensøn vdj Tanderup dise effterschr. regesterede breffue,
- Nr. 2. [1430] noch it koning Erichs frihedz breff, som hand for hanss Raad: Morten Jenss. och Niells Persøn, hoff sinder, deriss bønss schiolld for troschab och villige tienestiss schyld Esche Jenss. och Christen Jensøn brøder giffit haffer med schiølld och hiellm, som er 2 graa spore hoge med gulle nebe och gulle bien stande paa it huidt riich tuert offer it røtt felld och paa hiellmen en rød feldz hatt och offuen i hatten en graa stiert aff en spore høge af 12 fieder, med flere ord samme konge breff ind holltte och vduiser, samme konge breffiss dato: Galandio anno dend aar 1530: fero tesia nefra onsi oss negion.
- Nr. 3. 1550. Noch it koning Christianss frihedz breff hanss naade Esche Bunde i Buorup giffit haffer lydendiss at hand maa och schall haffue, nyde och beholde all hanss bundeguodz, som hand nu eyer och eyet haffer, huor det hellst legendiss i Judland, i hanss och hanss bønss dage och fra deriss i deriss bønss dage ret effter anden saa lennge, dj eller nogen deriss leffer, for en hall tønde smør aarlig oss till guode rede at vdgiffue och fornøye oss eller hoff hodzit [d. v. s. hvo godset] aff oss eller voriss arffuinger och effter kommer koninger vdj Danmarch i verre haffuer och deriss at vere frj och fridt for all anden vdgiffit och kongelig tønge och rettighed, som af for. bundeguodz kand gange, i huor det hellst er eller verit haffer, med huad naffn det hellst næffniss kand, indtet vnden-tagen, med flere ord samme kongebreff indholt och vduiser, samme konge breffiss dato: Aalborg anno 1550.
- Nr. 4. 1543. Noch it otte mendz vinde, aff Han heritz ting vnder gudz aar 1543 . . . (angående sandemands tov og ridt mellem Klim sognemark og Kollerup sognemark).
- Nr. 5. 1548. Noch it otte mandz vinde aff Han heritz ting vnder gudz aar 1548 lydendiss at otte danemend vondet haffer, at dj saa at Peder Griss i Beystrup och Anderss Jenss. i Hiortellss, sandmend i Han herid, med deriss medbrødriss fuldmagt och samtøche, dj stod inden alle fire stoche kundgiorde och affsagde deriss sandmendz toug och æd . . . och giøre ret marcheschell imellem Buorup march och Kollerup march . . .
- Nr. 6. 1546. Noch is otte mendz vinde aff Han herridtz thing vnder gudz aar 1546 lydendiss (syn af 18 mænd at Seloun ligger i deres rette eng og har været deres rette endels eng, både søen og engen så længe de mindes og at de ikke har hørt andet af deres far eller gamle forældre – ligeledes vidner de om fædriften af Borup) . . .

- Nr. 7. 1538. Item it voldgifftz breff paa pergament som er Niellss Lauerss. i Vdst [ell. Væst], Jachop Niellss i Bunderup, Jæpe Anderss. i Thanderup, Laust Pederss. i Vestertorup, Christen Lauerss. i Vdst, Anders Jenss. i Hiortellss, Niellss Roed i Hiegrd, Jenss Michellss. i Bunderup vdgiffit och beseylit haffer, at dj var forsamlit i Kollerup kierche paa en voldgiffit imellem Niellss Griss i Slet, och Peder Niellss vdj Buorup for en lod och part, som Peder Niellss. och hanss med arffuinger, kunde tillfalde vdj Slette, och dit till dømte Christen Niellss. i Buorup, Peder Niellssøn, och deriss med arffuinger till den diell aff Slett mølle, effter deriss breffs lydellse, som dj er till arffue falden effter deriss farmoder Ellse Grissdater, med flere ord samme voldgifftz breff indholder och vduiser, datum 1538.
- Nr. 8. 1502. Item it sogn vinde af Kollerup kierche, at tolff danemed (!) vondit hauffer, at Ellse Grissdater var vdlouit af Slet mølle aarlig siu pund miell, for en søsterdiell vden all villkoer, vindit daterit 1502.
- Nr. 9. 1516. Item it ote mendz vinde aff Hanherritz thing, vindit daterit 1516, lydendiss att Vogen Niellss. haffer standen til Han heritz thing i fire samfulde thing och forfuld laudielle thill Pallj Griss Slette for huilcken diell och rettighed som han och hanss medarffuinger, var tillfalden i Slet mølle, med flere ord samme vinde indholder och vduiser.
- Nr. 10. 1517. Item it otte mendz vinde af Han heritz thing vnder gudz aar 1517, lydendiss at 6 mend haffer vondit for otte, at dennem mindiss at Andrrs Griss i Slet gaff Esche Bund i Buorup it pund meill till aarlig schyld aff Slet møll, med flere ord . . .
- Nr. 11. 1517. Item it otte mendz vinde af Han herit thing vnder gudz aar 1517, lydendiss at Christen Niellss. haffer standen pa Han herritz thing vdj trj samfuld ting och æschit it pund miell af Pallj Griss, som hand och hanss søschende kiendiss denem at haffue i Slet mølle med rette, med flere ord . . .
- Nr. 12. 1617. Item it otte mendz vind af Han heritz thing vnder dato 1617, lydendiss at Vogn Niellssøn haffer standen paa Han herritz things Ret och ladit lese it sogn vinde, som tagit var paa Kollerup kierchegaard, lydendiss at tolff danmend vondit haffer, at Else Griisdater, var vdloffit af Slet mølle it pund miell aarlig for en søster diell, med flere ord . . .
- Nr. 13. 1544. Item en quitandz som Jørgen Pederss kongl: maytz: rentmester vd-giffit haffuer, at hand haffer opbaaren af Peder Niellssøn i Buorup och Vogn Niellssøn 200 dlr minder 34: daler, som er for deriss bundeguodz dj vdj gien kjøbte daterit aar 1544, samme quitandz vnderschrift Jørgen Perss. egen haand.
- Nr. 14. 1550. Item it Bord Jensønss breff, lydendiss at haffer verit offer it venlig schiffte m. sin broder Esche Jenss. isaa maader, at Esche Jensøn schall haffue Buorup med all sinn rettighed och en gaard i Kollerup med all sin retighed, med flere ord . . . samme breffiss dato: Anno dominj 1550.
- Nr. 15. 1530. Item it samfrenderss breff som Bage Griss, Jachop Elbech, Niellss Lauerss. i Vdst, Niellss Griss, Vogen Persøn i Kongens Tisted, Griib Perss. och Niellss Persøn, Vogen Lauridsøn i Gestou, Jachop Nilss i Bunderup, Peder Christensøn och Anderss Jenss. i Hiorttellss och Michell Perss i Suenstrup, lydendiss at dj var forsamlid paa Kollerup kierche gaard, paa en fuldmøndig voldgiffit imellem Vogen Niellss, Christen Niellss och Niellss Pouellssøn, och da endelig venlig och vell forligte denem och saa suor denem imellem med frenderss æd, at Vogen Niellssøn, Christen Nilsøn och driss brødre schall

haffue Buorup och it buoll i Hingelberig, som dj nu vdj vere haffer, och all den diell som til Buorup leger med rette och dit jord och eydomb, som dj haffer vdj Aalborg, som deriss gammell breffue vduiser och Niellss Poellss, schall haffue Reffnehøll [ell. Reffueholl], med all sin rette thilligelse och it buoll i Klimb, som han vdj vere haffer, samme breffs dato: 1530.

Nr. 16. 1564. Item it Bord Jensønss schøde breff at hand haffer sold sin broder Esche Jensøn i Buorup all den jord, som ham thill arffue falt effter sin broder Christen Jensøn, legendiss vdj Aalborg paa Nørgade, som Niellss Niellss Nibe paaboer, med nogit jord vdj Hadseriss march, med flere ord . . . datum 1564, tertia die xationss.

(Nr. 1 1570.) Huilcke forschr. breffue vy plicter oss at lade komme tillstede, om nogen vill trette paa for. guodz och eydomb till ydermere vindiss børd trøcher vj voriss indzegell, neden vnder voriss obne breff, datum Buorup anden dag effter Vor Frudagh, viotationiss, anno dominj 1570. Var vndertrøgt thunde zignetter, som samme sand mandz vdj alle sin punkter och artichler indholltt och her i dag for reten er lest och paaschreffit, thill vitterlighed voriss zignetter etc.